Világégés előtt

Kritika a Napszállta című filmről

Nemes Jeles László már első nagyjátékfilmjével a filmszakma aranypolgárává vált. Első nekifutásra a 2015-ös *Saul fiával* a csúcsra jutott. Állva tapsolt neki az elit Cannes-ban, elhozta a Golden Globe-ot, és megnyerte a legjobb idegen nyelvű film kategóriájában az Oscart. A kérdés rögtön felmerül ilyenkor, hogy hova tovább. A *Saul fiára* legutóbb például *A létezés eufóriájának* bölcs sztárja, Fahidi Éva adott áldást, mondván, az „A FILM" (nagybetűvel), hiszen a képsorok láttán még a haláltábor szagai is felidéződtek a most 93 éves holokauszt-túlélőben. Fahidi – állítása szerint – megnézte, amit a témában csak lehetett. A jóakaratot felfedezte ezekben a filmekben, de az akkori valóság igaz megragadását csak Nemes Jeles alkotásából kapta meg. A többi munka megmaradt csak erre való törekvésnek.

Ha magyar Oscar-díjas nagyjátékfilmre gondolt a néző, akkor nem is igen juthatott eddig eszébe más, mint a *Mephisto* és Szabó István. De Nemes Jelest, aki most már „csak" Nemes Lászlóként fut, mégsem Szabóval sorolnám egy kategóriába. Filmnyelvi jellegzetességei folytán inkább az érett Tarr Bélával vagy a későn érő Jancsóval rokonítanám. És, ha már rokonság, nem hallgathatom el azok elől, akik nem tudnák, hogy Nemes Jeles László apja az a Kossuth-díjas Jeles András, akit a magyar filmművészet egyik legegyedibb hangvételű rendezőjének tartanak. Bizonyíték rá, hogy *A kis Valentinóját* az új Budapesti 12-be is beválogatták. Az *Angyali üdvözlet* is kapott méltatást. Nekem személyes kedvencem ugyan az *Álombrigád.* De aki például szereti az erdélyi színészt, Pálffy Tibort, annak a szintén nem könnyen emészthető 2018-as *A rossz árnyék* című Jeles András-filmet ajánlanám.

Leiter Írisz szerepében Jakab Julit láthatjuk a vásznon

Ebben hasonlít egymásra apa és fia. Egyedi filmeket készítenek. Erre bizonyíték Nemes László második filmje, a *Napszállta* is – állítólag minden idők második legnagyobb költségvetésű magyar filmje. A *Saul fia* rendezője nem csak a filmkészítést újította meg, hanem ezzel új irányba terelte a befogadó hozzáállását is. A *Saul fiát* nézve már eleve elveszett a néző a haláltábor zűrzavarában. Az érzékek annyira igénybe lettek véve, hogy az értelmezési kedv alulmaradt. A fiatal rendező ezen a vonalon haladt tovább második nagyjátékfilmjében is. Csak a *Napszálltában* nem a majd mindenki által valamilyen szinten értelmezett holokauszt

miliőjét, hanem az első világháború előtti állapotot szándékozott megragadni.

Ez nem kis vállalkozás volt. Hiszen egy méltatlanul az emberi feledés áldozatául esett korszakot igyekezett felidézni az 1913-as Budapest hangulatának megragadásával. A *Saul fia* készítése során a rendező nem csak azért volt szerencsésebb helyzetben, mert az az új filmnyelv első megszólalása volt, hanem mert a holokauszt, már csak időbeli közelsége miatt is, a kollektív emlékezetbe inkább beivódott. Elvégre képi emlékek (fotók és filmhíradók), de szemtanúk és túlélők későbbi elbeszélései is megfoghatóbbá teszik azt az amúgy nehezen megfoghatót. A századelőről sokkal kevesebb információja van a mai embernek, pláne a budapesti hétköznapokról, a Monarchia végnapjairól.

Mert Nemes ennek a megrepedt lőporos hordónak a kénes levegőjét ragadtatná meg új filmje által a nézők érzékeivel. Ami emlékek nélkül elég kockázatos kísérlet. Mivel a néző emlékek és asszociációs háló híján leginkább az elveszettséget érzi. Épp, ahogy ez a *Napszállta* főszereplőjével is történik. A Monarchia széléről érkezett Leiter Írisznek is csupán gyerekkori érzelmi emlékek derengenek a helyszínről, szülei egykori kalapszalonjáról és annak környezetéről. Bolyongása Budapesten ezért egy távoli szagemlékkel bíró skót juhász otthonkeresését juttatja az ember eszébe elsőre, és csak aztán esik le, hogy a fiatal nő igazából önmaga után kutat. Saját identitásra lelne. Hiszen csak annyit sejt, hogy a nevével fémjelzett atyai cég új fenntartója az ő szempontjából fontos titkokat rejtegethet. Ebből próbálja meg Nemes kibontani identitáskereső filmjét.

Ehhez párosul a szokatlan kifejezésmód. Mely, ha a fentieket vesszük alapul, a szerzői akarathoz nagyon is passzol. A dialógusok szokatlanul sutának tűnnek, nem félbehagyottnak, de nem is el nem kezdettnek. Még csak nem is monológokká alakulnak a párbeszédek, hanem rövid párbeszédtöredékekké. Ezzel is jelezve, hogy valami hiányos, akárcsak egy emléktöredék. Így jobban jár a néző, ha a klasszikus értelmezési mód helyett a háttérre koncentrál. Hiszen akkor egy teljesen másik jelentésréteggel kapcsolódhat össze. Mert igazából a pusmogás, a rikkancsok által kikiáltott szalagcímek hordozzák az igazi üzeneteket ebben a kavalkádban. Ha azokat összeragasztgatja a néző, mint ahogy megkísérli ezt a film főszereplője is, akkor az egyébiránt az érzékekre ható film által nem csupán egy letűnt nagy korszak idéződik meg, hanem előrébb jutunk a főszereplő „mikrotörténetének” megértésében is.

Bár Nemes Jeles nem a történetekkel akar, hagyományos értelemben, mesélni. Sokkal inkább a filmnyelv érzékekre ható eszközeit veti be. Mintha a filmetűdök világa felől közeledne. Megjegyzem, Szabó István is így kezdte. De míg ő csak hangulatfestő hangsúllyal hagyta meg nagyjátékfilmjeiben, leginkább a *Tűzoltó utca 25.*-ben ezeket a momentumokat, Nemes ellenkező módon cselekedett, az etűdökre jellemző képiséget nagyította fel, és emögé suvasztotta be az éppen érzékelhető történeti elemeket. A jelmezek mellesleg, mint Szabó filmjeiben, Nemesnél is pompázatosak, de nem igazán bírnak különösebb jelentéssel. Szakács Györgyi kétségkívül remek ízlésű, lelkiismeretes szakember. Akárcsak a nemrég elhunyt Rajk László, aki a száz évvel ezelőtti Budapest fénykorát idézte fel épített díszleteivel. De őrájuk a *Napszálltában* leginkább az akkoriak pontos lemodellezésének feladata juthatott osztályrészül, semmi több.

Persze ez nem kis feladat. A városkép korhű díszletébe könnyen belehelyezkedik a néző. Mint ahogy a kosztümök is gondolkodásra késztetnek. Hiszen egyik-másikon nagyon is látszik, hogy nem túl könnyű viselet.

Mi több, a jól öltözött úri világ ugyanúgy jelen van a filmben, mint a rongyos utcanép. Tehát a társadalmi különbségek nagyon is tetten érhetők. Ahhoz hasonlóan, ahogy Fahidi a szagok kapcsán nyilatkozott, itt én is mintha az orromban is érezném az akkori összkomfort-nélküliséget. A film érdekessége, hogy ezek többnyire csak elvesznek a háttérben. A szereplők teste, azaz gesztusai, mimikái sokszor csak részlegesen látszanak. Hiszen az operatőr gyakran általában a főszereplő Leiter Íriszt játszó Jakab Juli hátát és nyakát vagy rezzenéstelen arcát veszi kamerájával. Ez ismerős lehet fedőlegesen, ha felidézzük a *Saul fia* képi világát, és összevetjük a *Napszállta* megjelenítéseivel.

Ám míg a holokauszt-filmben gyors tempóban tusakodunk, menekülünk, lökdösődünk együtt a főszereplővel, itt inkább kábultan tévelygünk a főhősnővel. A filmélmény már csak ezért sem annyira sokkoló, mint a *Saul fia* esetében. Ott a valamelyest közös asszociációs háló, a holokauszt-állapot megragadására tett technikai kísérletek – a hanghatások, a kézi kamerás felvételek és főleg a gyors tempó összessége –, vagyis a filmes megragadás szokatlansága és így sokkoló ereje nagyon erősen hatott a közönségre. Akik ezt várták, azoknak lehet, hogy csalódniuk kellett a *Napszálltában.* De azt a bravúrt fokozni szinte lehetetlen. Ezért én nem értem a kritikusszakma felhördülését. Annak ellenére, hogy Tarr Bélánál már láttam pont ugyanezt. Mormogás volt ott is először. Aztán lassú belátás.

Szó se róla, a *Napszállta* nem közönségfilm. Jelzem, a *Saul fia* is csak a véletlenek összjátékának és főleg az Oscarnak köszönhetően nem bukott meg a magyar közönség előtt teljesen. Mindazonáltal, ha a fentiekből elfogad néhány érvet az olvasó és így nézi meg, vagy esetleg újranézi a filmet, akkor meglehet, velem ért majd egyet, és élvezni fogja. Mindenesetre én kíváncsi vagyok Nemes László következő filmjére. Egyedi kézjegyű alkotónak tűnik, nem pedig szimpla filmes mesterembernek.

Beretvás Gábor

Apichatpong Weerasethakul és Tsuyoshi Hisakado: Synchronicity, 2018 (részlet)